

Nacionalne povijesti, europska povijest

Težnja ovoga kolokvija tiče se, ukratko, primjenâ povijesti i njezina poučavanja u Europi koja se nastoji ujediniti. Postoji li mogućnost da nacionalne povijesti više ne budu posvećene prvenstveno agresivnim iskazivanjima suvereniteta, već da služe poticanju na mir? Bi li one s tim ciljem mogle ukorijeniti vrijednosti zajedničke svim Europljanima?

Primjer francusko-njemačkog udžbenika poslužiti će kao početna točka naših razmišljanja. Može li on biti sredstvo ostvarenja tih ciljeva? Uvjeti realizacije udžbenika i ispitivanje njegova sadržaja ukazuju na to da je moguće obraditi zajedničku povijest Francuske i Njemačke, odnosno povijesna razdoblja u kojima su se dvije nacije najviše sukobljavale. Uspjeh tog udžbenika bio je moguć jer je, s jedne strane, on rezultat političke volje dviju država – naime, poticaj nije došao od strane povjesničara, već političara – i s druge strane, jer su nesuglasice oko interpretacije odavno razriješene. Međutim, sporazumijevanje među državama ubrzo je naišlo na ograničenja. Njemačka i Francuska nisu se mogle dogovoriti oko sastavljanja nastavnog programa za povijest, a budući da ne odgovaraju službenim programima, udžbenici su zapravo malo korišteni. Unatoč kvaliteti, posljednje izdanje udžbenika, barem što se tiče Francuske, neće preporučiti oni nastavnici koji odlučuju o izboru udžbenika. Pothvat je pokazao važnost, ali i ograničenja političkog poticaja koji se nije dugo održao. Projekt je pokrenut uz veliku pompu, da bi potom vlade postupno gubile zanimanje za njega. On također ukazuje na ograničenja isključivo bilateralne suradnje, za koju bismo mogli pomisliti da je anakrona: dok se istovremeno nastoji izgraditi Europa 21. stoljeća, ona francusko-njemačke odnose vraća natrag u 20. stoljeće.

Dakle, mogli bismo se zapitati može li ovakav politički proces poslužiti kao valjan primjer. Je li on primjenjiv u Srednjoj Europi i na Balkanu, budući da su ondje i same državne granice često osporavane, a povijesne nesuglasice nerazriješene? Ne bi li stoga trebalo postupiti drugačije?

Naši prijedlozi za raspravu su sljedeći: razmisliti o ciljevima, načinima razrade i primjenama nacionalnih povijesti te ih zatim pokušati uklopiti u povijest Europe.

Čemu služe nacionalne povijesti?

Nacionalne povijesti izgrađuju se kako bi prenosile zajedničko sjećanje, potvrđivale vrijednosti, u cjelini gledano, kako bi stvorile koheziju neophodnu za život u zajednici.

Nacije su nastale u jedinstvenom povijesnom vremenu: u Europi su stvarane na izmaku Francuske revolucije ili suprotstavljajući se njezinim težnjama za dominacijom na europskoj pozornici. Bečki kongres iz 1815. godine pokušao je dokinuti nacije, no one su se tome oduprle, oblikovale se i stvarale svoj jezik tijekom 19. stoljeća. Kažemo da su „narodi“ njihovi nositelji. No zanos nacija ne ograničava se na 19. stoljeće: one se umnogostručuju nakon pada carstava. Podsjetimo se na četiri povijesna razdoblja.

1. Nacije se umnogostručuju nakon propasti napoleonske Europe.
2. Napreduju zahvaljujući novome kontekstu nastalom nakon Prvog svjetskog rata i poraza triju imperija (Austro-Ugarske, Njemačkog Carstva i Ruske Carevine).
3. Treći zamah doživljavaju nakon Drugog svjetskog rata (pad Trećeg Reicha).
4. Četvrti veliki pokret stvaranja nacija slijedi nakon sloma Sovjetskog Saveza u Europi 1989. godine.

Europa danas nastoji promicati nadilaženje nacionalne forme, dok sve nacije još nisu učvršćene, a ponekad – kao što to možemo primijetiti u slučaju Balkana – jedva da su i izgrađene. Ta kontradikcija povijesnih razdoblja jedna je od najvećih poteškoća perioda u kojemu živimo.

Nacije se uvijek rađaju na vrhuncu sukoba koji su često zaplitali unutarnje sukobe s onim vanjskima. One se smatraju uobičajenim dijelom poretka stvari i vremena, ostvarenjem smisla povijesti: o tome nam govore nacionalni narativi. Nakon mračnog i hladnog vremena monarhija i carstava dolaze proljeća. Tada se rađaju nacije koje lome rešetke „tamnice naroda“ i uzimaju sudbinu u svoje ruke. Nacionalni povijesni narativ uvijek opravdava sastavnice takvog razmišljanja pa bile one i nasilne: on je poput providencijalne pretpostavke prema kojoj koincidiraju skupina ljudi – „narod“ – i njemu predodređeni teritorij te, vrlo često, jezik. Ta koincidencija ne nastaje u trenutku oslobađanja nacije, jer povjesničari pokazuju kako je ona već bila prisutna – prividna ili skrivena – u vremenima postanka. Ima li ičega tako jednostavnog kao što je protjecanje neizbježne povijesti i rekonstruiranje puta kako bi podrijetlo ocrtalo sudbinu? I nacionalna pripovijest tijekom više stoljeća može razviti neprekidnost „nacionalnog bića“.

No, takve povijesti nikada ne nastaju bez sukoba sa susjedima, poteškoća s granicama, bez suprotstavljanja drugim nacijama koje se ponekad javljaju u istome povijesnom vremenu. Stoga su se te nacionalne pretpostavke, unatoč ponekim jednoglasnim i bratskim „proljećima naroda“ ili deklaracijama o univerzalnom miru, razvile u kontekstu često agresivnih zahtjeva prema susjednim nacijama. Nacionalni

narativi pisani su, i uvijek se pišu, u mržnji prema drugome, tim više što isključuju one koje dominantna nacija smatra manjinama, premda žive na istome tlu.

S druge strane, te pripovijesti ne pišu se svečano u povjesničarskim ateljeima, one se sastavljaju na vrhuncu događaja i služe kao političko oružje, nastojeći ukorijeniti militantnu i često ratničku viziju domoljubnih vrijednosti. Često su to upravo one pripovijesti koje prolaze u školskim programima. Njihova funkcija u školi nije samo izgraditi građane koji nose vrijednosti svoje domovine, već prije svega vojnike odlučne braniti je.

Relativiziranje nacionalne povijesti

Ukoliko želimo da poučavanje povijesti služi zblizavanju nacija, izravno suprotstavljanje nacionalnih kontroverzi nije prioritetno. Čak i ako se tiču povijesnih znanosti, njima bismo riskirali tek uzaludno suprotstavljanje monologa. Prvo razmišljanje trebalo bi se odvijati unutar svake nacije i ticati se prije svega školskih praksi poučavanja nacionalne povijesti. Ako je njezino mjesto u programima dominantno, ako je ona glavni i središnji cilj, tada će svako pomirenje izazivati neugodnosti, a škola će nastaviti proizvoditi nesumnjivo vrijedne domoljube, no oni će se oglušiti na propitivanje pojednostavljenog nacionalnog narativa.

Uzmimo ponovno za primjer Francusku i Njemačku i njihove sukobe s početka 20. stoljeća. Francuska Republika, još uvijek na meti monarhističkih protivnika, tragala je za učvršćenjem svojeg legitimiteta, pri čemu joj je povijest bila jedno od sredstava. Tada su povjesničari, s Ernestom Lavisseom na čelu, poneseni školskim programima, izgradili sliku tradicionalnog neprijatelja, onoga koji od vremena prvih Habsburga pokušavaju „opkoliti Francusku”. Uspjeh takvog poučavanja, koje je imalo svoj ekvivalent s druge strane Rajne, gdje su se još uvijek sjećali pustošenja Falačke, omogućio je stvaranje uvjerenja o apsolutnoj prioritetnosti obrane domovine. Poučavanje je bilo vrlo uspješno: savršeni domoljubi, rođeni s obje strane Rajne, ubijali su se u prašini rovova četiri godine, od 1914. do 1918., u krvavom sukobu bez pravoga uloga. Tako primijenjeno u praksi, poučavanje povijesti je ratnohušačko. Ne zaboravimo ovaj primjer: u teškim vremenima, a osobito u vremenu krize u kojem živimo, iskušenje zatvaranja i time iskazivanja isključivog nacionalnog identiteta opasnost je koja je uvijek prisutna. Posljednji su mjeseci, u Francuskoj i drugdje, ukazali na rizike napetosti koje je takvo iskušenje stvorilo.

Riječ je o tome da o svakoj nacionalnoj povijesti treba promisliti, ne kako bismo odbacili one sastavnice koje im daju smisao ili vezu, već kako bismo pokazali da je povijest sačinjena od različitosti, slučajnosti, mnogobrojnih raskrižja. Ponovno iščitati, primjerice, povijest Francuske, znači ukazati na to da nema izravne poveznice od jedne faze do druge koja bi trajala od Gala do današnjih dana. I oblik heksagona je slučajan. Između Francuske i Njemačke mogla je nastati Lotaringija, dok su sjeverna i istočna granica u potpunosti slučajne. Ni Pirineji nisu „prirodna“ granica kakvom

je ponekad predstavljaju. Veliko katalonsko kraljevstvo jedno je vrijeme bilo moguće, obuhvaćalo je veći dio središnje Francuske. Nije dovoljno otkriti slučajnosti i raskrižja. Nacije u Europi nisu nastale iz čistoće prvotne jezgre, već iz sukoba i miješanja. Drugim riječima, postoji više načina kako se može biti Francuz, Nijemac ili Hrvat. Takav pristup ne onemogućava prikazivanje okupljanja zajednice građana oko odabranih vrijednosti i specifične kulture, ipak otvorene prema drugima.

Poučavanje europske povijesti

Neophodan je preduvjet porazmisliti o nacionalnoj povijesti unutar svake države. No ponovno iščitavanje nije dovoljno. Nacija ne može biti isključivi krug pripadnosti Europljana. Zajednička nam je povijest Europe, a time i povijest svijeta. Izgrađivanje povijesti Europe omogućava osvjetljavanje događaja i vrijednosti koje susjedne nacije mogu dijeliti. Takva povijest relativizira i nužno izmjenjuje nacionalne povijesti: ona otkriva antagonizme i uzajamnosti drugačije od onih usijanih u nacionalnim okruženjima. Nju nije moguće skicirati u nekoliko redaka. Pokušajmo, međutim, prikazati neke točke mogućega europskog puta. Egzemplarno je predložiti takvo razmišljanje u Hrvatskoj, jer njezin teritorij još uvijek nosi tragove i ožiljke svih velikih europskih povijesnih trenutaka, onih koji su dio kontinuiteta, kao i onih koji podsjećaju na velike prijelomnice.

Pokušajmo kraćim putem. Ostavimo po strani oblikovanje europske populacije. Prvo veliko pitanje odnosi se na Rimsko Carstvo i prvu važnu granicu koja seže u podrijetlo Europe, granicu nastalu limesom. Bi li trebalo porazmisliti o povijesnoj simplifikaciji? U čemu leži važnost tih jednostavnih i kontrastnih slika, koja s jedne strane suprotstavlja limes, civilizaciju, gradove – i *urbs* – s forumom, termama, kazalištem i pravilnim ulicama s mramornim kipovima na kraju, te s druge strane barbare – barbarske horde – žudne oči razrogačene pred slasticama civilizacije i željne srušiti prepreke kako bi opljačkali njezina bogatstva. Opreka je pojednostavljena, no ona čini naputak kojeg se neprestano prenosi. Tako je jedna nedavna izložba u Veneciji (Palača Grassi, 2008) prikazivala Rim i barbare. Povjesničari trebaju iznijansirati osnovno svojstvo te opreke, ali i uzeti u obzir njezinu moć zasnivanja. Ne smatra li se Karolinško Carstvo uskrnućem Rima?

Drugi primjer, gledano u dugome trajanju, analizira različite oblike i ritmove kristijanizacije Europe. Proces je specifičan za Europu, ali nije homogen. Hrvatska je područje idealno za njegovo proučavanje. Granica između područja koja su pokrtili misionari sa Zapada i onih koja su pokrtili misionari s Istoka dijeli utjecaj Bizanta od utjecaja Rima. Ona je, nakon limesa, drugi veliki ožiljak koji siječe i izgrađuje Europu. No ako je evangelizacija čimbenik razdvajanja, koje se pojačava kasnije s Reformacijom, ona je i čimbenik ujedinjavanja. Kršćanstvo oblikuje Europu, u čemu imaju ulogu veliki vjerski redovi (na prvome mjestu Cluny), rast broja crkava i širenje

sveučilišta. Osobito je plodno istraživati odstupanje tog velikog pokreta: Europa je kristijanizirana paralelno s nastankom seoskih općina i župa.

Dok se Europa izgrađuje, kršćanstvo se sukobljava s drugim svjetovima na više bojišta. Odnos prema islamu ne oblikuje se na isti način u Španjolskoj, na Siciliji, Balkanu ili u Ugarskoj. U vrijeme Svete lige i kršćanske pobjede kod Lepanta 1571. godine Francuska je na strani sultana. I u tom slučaju zajednički sukob ne izaziva iste reakcije na cjelokupnom europskom teritoriju.

Trebalo bi zatim, od humanizma do prosvjetiteljstva, pratiti suočavanje objavljene istine i nepromjenjive dogme s razumom. Europa postupno izlazi iz modela nastalog pri stapanju Rima i kršćanstva. Francuska revolucija i njezini odjeci označavaju ulazak u novo doba.

Nije potrebno nastaviti, svatko može razumjeti smisao pristupa kojeg predlažemo. Tako bi, u slučaju 19. stoljeća, kritičkim gledištem na nacionalne pokrete – promatrano u cjelini – izbjegli privilegiranje apoteoze povlaštenog naroda. Vrijeme nacija je vrijeme kontradikcija neodvojivih od svojih istovremenih iskazivanja. U 20. stoljeću cijela Europa prolazi kroz šokove ideologija i ratova. U tom se slučaju također nameće globalni i komparativistički pristup.

Da zaključimo

Koliko god nasilni bili antagonizmi među nacijama, smjerovi koje predlažemo omogućuju nam utvrditi kako su tim istim nacijama zajednički brojni povijesni događaji koji čine zajedničko sjećanje, čak i onda kada su bili proživljeni na drugačiji način. U svakom slučaju, Europa nam može poslužiti u izbjegavanju bezizlaznih sukoba. U drugačijem vremenu, u kojem europski povjesničari nastoje otkriti pravu europsku povijest Europe, izborom druge pripadnosti pored one isključivo nacionalne, priznajemo da i drugi sudjeluju u povijesti koja se odvija na razini različitoj od one nacionalne. Tek tada se relativizira nasilni sukob nacionalnih pamćenja.

Prevela s francuskog: Ivana Krizmanić